

Research Paper

Investigating the Process of Modernization in Ottoman in the 18th And 19th Centuries AD

Aliasghar Mohamadpour¹, Abolhasan Mobin^{*2}, Omid Sepehrirad²

1. PhD student in the Department of History of Iran after Islam, Bojnord Branch, Islamic Azad University,
2. Bojnord, Iran. Assistant Professor, Department of History, Bojnord Branch, Islamic Azad University, Bojnord, Iran.

ARTICLE INFO

PP: 265-282

Use your device to scan and read
the article online

Keywords: Ottoman,
Europe, Changes,
Adjustments,
Modernization

Abstract

After centuries of Europe passing through the Renaissance and having a great situation and a golden age in all kinds of changes and modernization, Ottoman, who was located in the neighborhood of Europe and had many relations with it, hoped that the changes would also be done in his country, but this was done with It was accompanied by difficulties and its different culture and ideological government prevented major changes. In the Ottoman Empire, modernism was ignited with the Tulip era and entered a new phase with the settings of Sultan Abd al-Majid I. With a lot of ups and downs, the process of reform fell under the hands of the movement of young Turks and students who returned from Farang and gained momentum. The questions that are raised that where did modernism in Ottoman influence? And by which powerful movement was it achieved? We will delve into the answers to the main questions. We answer and follow these questions with assumptions indicating the influence from Europe and the "Young Turks Movement" brought about the process of modernization in Ottoman. The establishment of the parliament, the extinction of the sultans, and the cultural, social, educational, industrial, military, political changes, etc. can be considered as the consequences of this modernization.

Citation: Mohamadpour, A A., Mobin, A., Sepehrirad, O. (2024). **Investigating the Process Of Modernization in Ottoman in the 18th And 19th Centuries AD**, *Geography(Regional Planning)*, 14(54), 265-282.

DOI: 10.22034/JGEOQ.2024.303076.3277

DOR:

* **Corresponding author:** Abolhasan Mobin, **Email:** Mobayen2005@yahoo.com

Extended Abstract

Introduction

During the Tulip Era (1703-1730 CE), the Ottoman Empire underwent significant reforms under Sultan Ahmed III, often termed the "Turkish Renaissance". This period was named for the Ottoman fascination with tulips but represented a broader movement towards modernization. Sultan Ahmed III, with the support of his grand vizier Ibrahim Pasha, initiated reforms inspired by Western advancements in arts, literature, science, architecture, and printing. Sultan Ahmed III's reign laid the foundation for subsequent reforms. His successors, like Sultan Abdul Hamid I (1725-1789 CE), continued efforts in military modernization. Sultan Selim III (1761-1808 CE) faced challenges from the Janissary corps and conservative clerics, yet his era was pivotal for Ottoman reform. Sultan Mahmud II (1785-1839 CE) emerged as a courageous reformer who abolished the Janissaries and implemented sweeping changes. His reforms included military restructuring, mandatory primary education from 1824 CE, cultural advancements, and administrative improvements. Mahmud II's era also saw the Tanzimat reforms initiated by Sultan Abdul Majid I (1839-1861 CE), notably through the Hatt-ı Şerif of Gülhane in 1839 CE. These aimed to introduce Western-style laws ensuring civil liberties and parliamentary governance, setting the stage for the Young Turk Movement. The Young Turk Movement, led by Ottoman intellectuals educated in Europe, advocated liberal and secular ideals. They played a crucial role in transforming the Ottoman Empire into modern Turkey, aligning governance and societal norms with Western principles of freedom, democracy, and progress.

Methodology

The research method employed in this study is historical research. Due to the impracticality of using experimental methods to investigate events, we rely on this inductive method. This approach involves gathering and reconstructing past events. Initially, information is collected, evaluated, and verified for accuracy. Subsequently, similarities and differences are identified, and well-founded reasons and facts are logically

organized and presented. By comparing events within a historical period and analyzing cause-and-effect relationships, the study aims to derive meaningful insights. Finally, the research outcomes address the main research questions, offering credible and pertinent conclusions. The findings of this research are compiled in the form of a library and information gathering process.

Results and Discussion

The constitutional government in the Ottoman Empire is considered as the first valid constitutional and parliamentary experience in the Islamic world, which was established during the reign of Sultan Abdul Hamid II (1842-1918 AD). This government was established in order to implement internal reforms and conform to western models. The Constitutional Constitution is the first European legal document that was implemented in the Ottoman Empire and approved the parliamentary government. The Constitutional Constitution included the guarantee of civil rights, the declaration of civil liberties and the establishment of two houses, namely the House of Representatives and the House of Nobles and Sheikhs. This government was announced by Abdul Hamid II in 1876, and with measures such as illegal elections, the Sultan tried to maintain his control over the parliament. This matter continued for a short time, because with internal and external pressures, the reformers and the nation demanded more serious changes. The influence of the constitutional government was limited due to its many failures and limitations. However, this period is remembered as an example of reformers' efforts to establish a democratic military in the Ottoman Empire and had a significant impact on intellectual and political development in the region.

Conclusion

The Ottoman state, which had established its power on Islamic ideology and tradition, ruling over diverse peoples, religions, and territories for centuries through absolute dictatorship enforced by the sword, now observed the changes in Europe, which was geographically close, along with the desires of its people and certain sultans. Naturally, albeit with fluctuations, it gradually entered the

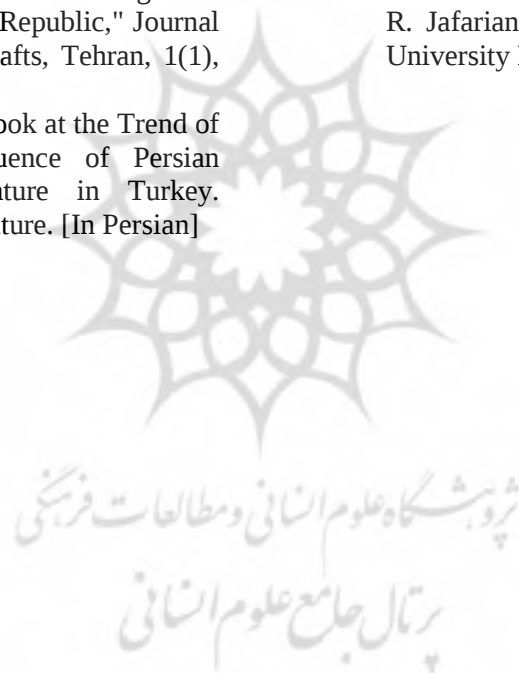
realm of modernization. The role of Europe and its remarkable and innovative developments undoubtedly presented an unparalleled model to the Ottomans. These reforms were gradually integrated into Ottoman society, albeit amidst numerous challenges. Meanwhile, the influence of young people educated in Europe played a decisive role, hastening the Ottoman modernization through movements like the "Young Turk Movement," to such an extent that control slipped from the sultans' grasp, culminating in the First World War. The clash between Islamic tradition and European-style

modernism initially hindered the pace of modernization. However, over time, increased movement of people, growing interactions between Ottoman and European societies, and the return of educated individuals from Europe, driven by desires for freedom and change, transformed what was initially an intractable issue. The willingness and openness of the Ottoman people to embrace modernity became evident. This era saw the establishment of the Majlis, the cessation of six centuries of sultanic rule, and the fruition of educational, economic, military, judicial, political, and industrial reforms.

References

1. Ahmadi, H. (1990). *Roots of the Crisis in the Middle East*. Tehran: Keyhan. [In Persian]
2. Emami Khoei, M. T. (2016). *History of the Ottoman Empire*. Tehran: SAMT. [In Persian]
3. Amin, A. (1997). *Pioneers of Muslim Modernization in the New Era*. Translated by H. Yousfi Ashkouri. Tehran: Elm and Farhang. [In Persian]
4. Anderson, P. (1979). *Dar al-Islam (Ottoman Empire)*. Translated by A. Nazarian. Tehran: Pouyesh. [In Persian]
5. Azhand, Y. (1985). *Modern Turkish Literature*. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
6. Barber, N. (1985). *The Lords of the Golden Horn*. Translated by H. Moghaddami. Tehran: Goftar. [In Persian]
7. Barber, N. (1995). *The Lords of the Golden Horn from Suleiman the Magnificent to Ataturk*. Translated by A. H. Moghaddami. 8th ed. Tehran: Goftar. [In Persian]
8. Bahar, M. T. (1978). *A Brief History of Political Parties in Iran (The Fall of the Qajars)*. Tehran: Habibi. [In Persian]
9. Hammer-Purgstall, J. von, & Mathieu, H. (2008). *History of the Ottoman Empire*. Translated by M. Z. Ali Abadi (Mazandarani). Edited by J. Kianfar. 1st ed. Tehran: Asatir, Vol. 5. [In Persian]
10. Haeri, A. (1985). *The Ottoman Empire and the Dual Faces of Western Bourgeois Civilization*. Mashhad: Faculty of Humanities. [In Persian]
11. Haeri, A. (1985). *Shiism and Constitutionalism in Iran and the Role of Iranians in Iraq*. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
12. Haeri, A. (2008). *The First Encounters of Iranian Thinkers with the Dual Faces of Western Bourgeois Civilization*. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
13. Hazrati, H. (2005). "Reforms in the Ottoman Empire (from the Tulip Era to the Tanzimat Era)", *Islamic History Journal*, Tehran, 6(3), 125-159. [In Persian]
14. Dursun, D. (2001). *Religion and Politics in the Ottoman State*. Translated by M. Hosseini and D. Vafaei. Tehran: Research Center and Library of the Islamic Consultative Assembly. [In Persian]
15. Dianat, A. A. (2008). *Istanbul; Encyclopedia of the Islamic World*. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance, Vol. 8. [In Persian]
16. Kinross, L. (1994). *The Ottoman Centuries*. Translated by P. Sattari. 1st ed. Tehran: Kahkeshan. [In Persian]
17. Sultan Abdulhamid (1998). *The Life of Sultan Abdulhamid and the Conditions of the Ottoman State*. Edited and Annotated by M. H. Kavousi Iraqi. Translated by M. H. Khan Etemad al-Saltaneh. 1st ed. Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications. [In Persian]
18. Shaw, S. J., & Shaw, E. K. (1991). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Translated by M. Ramezanzadeh. 1st ed. Mashhad: Astan Quds Razavi Publications. [In Persian]
19. Erfanian, M. (2012). "Tanzimat in the Ottoman Empire and Its Influence on Amir Kabir, Mirza Hossein Khan Sepahsalar, and Mirza Malkom Khan Nazem al-

- Dowleh", Journal of Foreign Relations History, 13(52-53), 75-96. [In Persian]
20. Ghazi, A. (1991). Constitutional Law and Political Institutions. Tehran: University of Tehran. [In Persian]
 21. Göçek, F. M. (2013). East-West Encounters in the Age of Enlightenment: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century. Translated by A. Hemmati Gholiyan. Mashhad: Islamic Research Foundation. [In Persian]
 22. Lapidus, I. M. (2002). History of Islamic Societies. Translated by A. Bakhtiari. Tehran: Ettela'at. [In Persian]
 23. Lewis, B. (1993). The Emergence of Modern Turkey. Translated by M. Ali Sobhani. Tehran: Translator. [In Persian]
 24. Mohammadzadeh, M., et al. (2016). "Art in the Service of Modernization Discourse: A Case Study of Ottoman Painting from the Late Empire to the Republic," Journal of Islamic Arts and Crafts, Tehran, 1(1), 11-20. [In Persian]
 25. Meftah, E. (1995). A Look at the Trend of the Spread and Influence of Persian Language and Literature in Turkey. Tehran: Ministry of Culture. [In Persian]
 26. Nateg, H. (1999). "The Political and Economic Consequences of Ottoman Tanzimat: Turks, Armenians, Iranians," Literature and Languages (Bukhara Journal), No. 5, 281-306. [In Persian]
 27. Vincent, A. (1997). Theories of the State. Translated by H. Bashirieh. Tehran: Ney Publications. [In Persian]
 28. Vucinich, W. (1967). History of the Ottoman Empire. Translated by S. Azari. Tehran: Franklin. [In Persian]
 29. Yasin, Q., & Hajianpour, H. (2019). "The New Order of Sultan Selim III; A Turning Point in the Ottoman Empire's Inclination towards Modern Reforms (1789-1807)", Journal of Islamic Culture and Civilization (Scientific-Research), 10(37), 87-98. [In Persian]
 30. Yaghi, S. A. (2012). The Ottoman State from Power to Dissolution. Translated by R. Jafarian. 7th ed. Qom: Seminary and University Publications. [In Persian]

انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)

دوره ۱۴، شماره ۵۴، بهار ۱۴۰۳

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Journal Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

مقاله پژوهشی

بررسی روند نوگرایی در عثمانی در قرن ۱۸ و ۱۹ میلادی

علی اصغر محمدپور: دانشجوی دکتری گروه تاریخ ایران بعد از اسلام، واحد بجنورد، دانشگاه آزاد اسلامی، بجنورد، ایران

ابوالحسن مبین: استادیار گروه تاریخ، واحد بجنورد، دانشگاه آزاد اسلامی، بجنورد، ایران

امید سپهری‌راد: استادیار گروه تاریخ، واحد بجنورد، دانشگاه آزاد اسلامی، بجنورد، ایران

اطلاعات مقاله	چکیده
شماره صفحات: ۲۶۵-۲۸۲ از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید واژه‌های کلیدی: عثمانی، اروپا، تغییرات، تنظیمات، نوگرایی.	بعد از سده‌ها عبور اروپا از رنسانس و داشتن وضعی عالی و دورانی طلایی در همه گونه تغییرات و نوگرایی، عثمانی که در همسایگی اروپا واقع بود و مراودات بسیاری با آنجا داشت، امیدوار بود که تغییرات در کشورش نیز انجام پذیرد، اما این کار با سختی‌هایی همراه بود و فرهنگ متفاوت و حکومت ایدئولوژیکش مانع تغییرات عمده می‌شد. در عثمانی، نوگرایی با عصر لاله جرقه خورد و با تنظیمات سلطان عبد المجید اول وارد مرحله نوینی شد. با فراز و نشیب فراوان، روند اصلاحات بدست جنبش ترکان جوان و محصلین از فرنگ برگشته افتاد و شتاب گرفت. سؤالاتی که مطرح است مبنی بر اینکه نوگرایی در عثمانی از کجا تأثیر گرفته؟ و اینکه توسط کدام جنبش قدرتمند به ثمر نشست؟ در پاسخ به سؤالات اصلی مطروحه به کنکاش خواهیم پرداخت. ما این سؤالات را با فرضیاتی دال بر تأثیر از اروپا گرفته و «جنبش ترکان جوان» روند نوگرایی را در عثمانی به ثمر نشاند، پاسخ داده و دنبال می‌کنیم. می‌توان تأسیس مجلس، انقراض سلاطین و تغییرات فرهنگی، اجتماعی، آموزشی، صنعتی، نظامی، سیاسی و ... را از پیامدهای این نوگرایی دانست.

استناد: محمد پور، علی اصغر؛ مبین، ابوالحسن؛ امید سپهری راد. (۱۴۰۳). بررسی روند نوگرایی در عثمانی در قرن ۱۸ و ۱۹ میلادی، فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۴(۵۴)، صص ۲۸۲-۲۶۵.

DOI: 10.22034/JGEOQ.2024.303076.3277

DOR:

مقدمه

در عثمانی نسیم اصلاحات از عصر لاله (۱۷۰۳-۱۷۳۰/م/۱۱۱۵-۱۱۴۳ق) وزیدن گرفت و عثمانی را در مسیر تحول نوین و اصلاحاتی آزادخواهانه، قرار داد و از آن می‌توان به آغاز "رنسانس ترکی" تحت نفوذ تمدن غرب یاد کرد. عصر لاله کنایه از دورانی است که مردم عثمانی علی‌الخصوص سلطان عثمانی احمد سوم (۱۷۰۳-۱۷۳۰/م/۱۱۱۵-۱۱۴۳ق) علاقه به گل لاله داشتند، اما صحبت از آن دوران به خاطر اصلاحاتی است که به سلطان احمد سوم و صدر اعظم او داماد ابراهیم پاشا انجام دادند. اصلاحاتی مثل: گسترش هنر، ادبیات، علم، معماری و صنعت چاپ در عثمانی.

سلطان عبد الحمید اول (۱۷۲۵-۱۷۸۹/م/۱۱۳۷-۱۲۰۳ق) اصلاحات در ارتش را شروع کردند اما جانشین او سلطان سلیم سوم (۱۷۶۱-۱۸۰۸/م/۱۱۷۵-۱۲۲۲ق) کار اصلاحات در زمینه‌های مختلف از جمله ارتش را مجدانه پیگیری نمودند، ولی دو مانع عمده پیش رو داشتند ۱- سپاه ینی چری. ۲- علمای سنتی، و به همین خاطر کار اصلاحات و نوگرایی با مشکلات عدیده‌ای مواجه شد، ولی عصر سلیم سوم به نقطه عطفی برای اصلاحات سنتی عثمانی معروف شد. کاری که دو سلطان گفته شده نتوانستند آن را تمام کنند، سلطانی شجاع به نام سلطان محمود دوم (۱۷۸۵-۱۸۳۹/م/۱۱۹۹-۱۲۵۴ق) با جسارتی تمام و با موفقیت انجام داد. سازمان ینی چری را در هم کوبید و علاوه بر اصلاح در ارتش عثمانی، او دست به اصلاحات بزرگی در بسیاری زمینه‌های علمی، آموزشی، فرهنگی، اداری و ... نیز زد. تحصیلات ابتدایی در زمان او اجباری شد (۱۸۲۴/م/۱۲۴۰ق). اما اگر یک کار قانونمند از شروع نوگرایی در عثمانی را ذکر کرد، باید به صدور فرمان گلخانه توسط سلطان عبد الحمید اول اشاره نمود. فرمان گلخانه که به تنظیمات خیریه نیز مشهور شد، در دو مرحله و توسط این سلطان صادر شد. اولین فرمان در سوم نوامبر ۱۸۳۹/م/۲۵ شعبان ۱۲۵۵ق. در ابتدای سلطنت و فرمان دوم در ۱۸ فوریه ۱۸۵۶/م/۱۱ جمادی الثانی ۱۲۷۲ق. در سال‌های پایانی سلطنت صادر گردید.

منشور گلخانه، نخستین قرارنامه قانونی در تاریخ عثمانی است که به وضع قواعدی برای اصلاح به سبک غربی پرداخته است. چرا که دولت در این منشور، متعهد شده بود که حقوق معنوی، مالی و حیثیتی و آبروی همه ملت‌هایی که در حوزه این امپراطوری به سر می‌برند، صرف نظر از نژاد و دین، تأمین کند. در دوران سلطنت سلطان عبد العزیز اول نیز نوگرایی پیگیری شد و اقدامات مؤثری در زمینه‌های گوناگون صورت پذیرفت. نقطه عطف جنبش‌های آزادی خواهانه و نوگرایانه و غرب‌گرایانه، جنبش ترکان جوان بود. جوانان تحصیل کرده ترک که برای تحصیل به اروپا رفته بودند و فرهنگ و مشی غرب را چشیده بودند، بعد از برگشت به وطن، به مانند یک سفیر آزادی، دور هم جمع شدند و اندیشه‌های لائیک و لیبرال را ترویج کردند. این حلقه‌ی جنبش، گسترده تر شد و پایه ریز اتفاقات و اصلاحات اساسی عثمانی و سپس ترکیه نوین را رقم زد.

یکی از اتفاقات و وقایع نوگرایانه مهم عثمانی در عصر سلطان عبد الحمید دوم رخ داد، او قانون اساسی که مشتمل بر آزادی‌های مدنی و حکومت پارلمانی بود را به صراحت پذیرفت و آن را اعلان کرد (پارلمان از دو مجلس تشکیل می‌شد، مجلس نمایندگان و مجلس اعیان و شیوخ). این مقاله در صدد آن است که رگه‌های اصلاحات را شناسایی کرده و اینکه این اصلاحات در زمان کدام سلطان صورت گرفت؟ و در ادامه در عثمانی در قرون ۱۸ و ۱۹ میلادی دنبال نشانه‌های آزادی خواهی و نوگرایی به سبک اروپا می‌باشد و کنکاش می‌شود مشخص شود عثمانی چقدر واکنش نسبت به این امر داشته و سلاطین این امپراطوری عظیم اسلامی چگونه وارد این مبحث شده‌اند.

فرضیات

۱- کشور عثمانی در قرون ۱۸ و ۱۹ میلادی، با جریانی که از اروپا شروع شده بود، با کمی مقاومت در مردم یا حاکمان، زمینه‌ی اصلاحات را داشت.

۲- روند نوگرایی در عثمانی نشأت گرفته از شروع پیشرفت همه جانبه در اروپا بود.

۳- دانشجویان ترک تحصیل کرده در اروپا، بعد از برگشت به وطن، جزو اصلی‌ترین و مؤثرترین پارامترهای نوگرایی و آزادی خواهی در عثمانی بودند.

۴- البته که این کار بسیار سخت و زمان بر بود، ولی طی سال‌ها و رفت و آمد مردم و مسئولین عثمانی به فرنگ و آشنایی بیشتر با آن، به مرور صورت پذیرفت.

پیشینه و مبانی نظری پژوهش

موضوع نوگرایی و اصلاحات همیشه مورد توجه پژوهشگران در اکثر نقاط جهان بوده است و هم اکنون نیز جزو موضوعات جذاب و مورد توجه عموم واقع گردیده است. در مورد روند نوگرایی در قرون ۱۸ و ۱۹ میلادی در عثمانی نیز تحقیقاتی صورت پذیرفته است که به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم: کتاب امپراطور عثمانی و دو رویه تمدن بورژوازی غرب نوشته عبد الهادی حائری نیز به کنش و واکنش‌های تمدن غرب در عثمانی می‌پردازد و اصلاحات در عثمانی را مورد پژوهش و بررسی قرار می‌دهد. برنارد لویس در کتاب ظهور ترکیه نوین ترجمه محسن علی سبحانی، به بررسی پارامترها و دلایل و شرایط ایجاد کشور ترکیه می‌پردازد و در خلال این موضوع به اصلاحات و نوگرایی صورت گرفته در عثمانی و چگونگی تغییرات و تشکیل ترکیه اشاره دارد. رحیم رئیس نیا در کتاب ایران و عثمانی در آستانه قرن بیستم، نگاهی به اتفاقات و اصلاحات در ایران و عثمانی دارد و روند نوگرایی در این دو کشور را تجزیه و تحلیل می‌کند. الهامه مفتاح در کتاب نگاهی به روند نفوذ و گسترش زبان و ادب فارسی در ترکیه، ضمن بررسی این مقوله به بررسی اصلاحات انجام گرفته نیز می‌پردازد. علی اکبر دیانت در کتاب استانبول؛ دایره المعارف بزرگ اسلامی از ظرفیت شهر استانبول برای جنبش‌های بزرگ ترکی و آزادی خواهی می‌گوید و نقش این ابرشهر عثمانی هم مرز با اروپا را برای نوگرایی در عثمانی ممتاز می‌شمرد. کتاب مشروطه عثمانی نوشته حسن حضرتی، به مسائل منتج به مشروطه در امپراطوری عثمانی می‌پردازد و اصلاحات صورت گرفته را بررسی می‌کند. فاطمه موگ گوچک در کتاب رویارویی شرق و غرب در عصر روشنفکری؛ فرانسه و امپراطوری عثمانی در سده هجدهم ترجمه عبد الله همتی گلیان، به تأثیر فرهنگ غرب به امپراطوری عثمانی می‌پردازد و اصلاحات انجام گرفته در این اثنا را مرور می‌کند. محمد تقی امامی خویی در کتاب تاریخ امپراطوری عثمانی، همزمان با بررسی و شرح تاریخ عثمانی در مواردی که نوگرایی صورت گرفته را مورد توجه قرار می‌دهد. قسیم یاسین و حمید حاجیان پور در مقاله «نظم نوین سلطان سلیم سوم؛ نقطه عطف گرایش امپراطوری عثمانی به اصلاحات نوین (۱۸۰۷-۱۷۸۹م)» به اصلاحات ایجاد شده توسط سلطان سلیم سوم اشاره دارند و این اصلاحات را در زمینه‌های مختلف بررسی کرده‌اند و در ادامه به مشکلات و موانع اصلاحات نیز پرداخته‌اند. مقاله «اصلاحات در امپراطوری عثمانی با تأکید بر اندیشه‌ی گرایش به عثمانی‌گری» نوشته محمد تقی ابسالان و زهرا حامدی، ضمن بررسی اصلاحات در عثمانی، به مفهوم فرهنگ داخلی‌سازی و عثمانی‌گری نوگرایی موجود در غرب پرداخته و سعی سلاطین، در مورد نگاه هم زمان پاسخ به نیازهای اصلاحی جامعه و تطبیق این اصلاحات با فرهنگ جامعه عثمانی را، بررسی می‌کند.

روش پژوهش

روش مورد استفاده این پژوهش از نوع روش تحقیق تاریخی است. به دلیل عدم امکان بررسی وقایع از طریق روش تجربی، ضرورتاً از این روش که مبتنی بر بررسی استقرایی است بهره می‌بریم. با تکیه بر این روش به گردآوری اطلاعات و بازسازی رویداد های گذشته اقدام می‌شود. نخست با جمع‌آوری، ارزشیابی و بررسی صحت و سقم اطلاعات درک همانندی‌ها و ناهمسانی‌ها و ترکیب دلایل مستدل و حقایق گذشته به صورت منظم و مرتبط ارائه می‌شود. سپس با مقایسه همانندی آن و اختلاف‌ها در وقایع یک دوره تاریخی و درک روابط علت و معلولی میان رویدادها به تجزیه و تحلیل واقعی پرداخته می‌شود تا در نهایت نتایج پژوهش در خور توجه و قابل قبول در ارتباط با سؤالات اصلی پژوهش ارائه کرد. نتیجه انجام پژوهش نیز به صورت کتابخانه‌ای و جمع‌آوری اطلاعات به شکل فیش‌برداری می‌باشد.

بحث و یافته‌های تحقیق

مروری بر تشکیل و دوران اقتدار عثمانی Ottoman: عثمانی‌ها براساس یکی از نقل‌ها، منتسب به قبیله‌ای از قبایل غُر Goose ترکی به نام قبیله قاپی Qapi هستند. این قبیله از می‌انه آسیا تحت رهبری ارطغرل Ertugrul (۱۱۶۱-۱۲۸۰م/ ۵۵۶-۶۷۹عق) به سمت غرب حرکت کرد و بعدها جانبدار سلطان علاءالدین اول، سلطان دولت سلجوقی روم شده، به سپاه او پیوسته است (یاغی، ۱۳۹۱: ۱۵).

میراث اسلامی از طریق عباسیان به سلاجقه بزرگ و از سوی سلاجقه با نبرد ملازگرد در ۱۰۷۱ م/۴۶۳ ق. وارد آسیای صغیر شد و با تشکیل دولت سلجوقیان آناتولی شکلی پایدار و ماندگارتری پیدا کرد. با تشکیل امیر نشین عثمانی که تعریفی دینی و ایدئولوژیک از جایگاه و کار خود ارائه کرده و وظیفه غذا و جهاد در مقابل مسیحیان را برای خود برگزیده بودند، رشد و بالندگی وجه دینی- اسلامی را در نزد ترکان عثمانی که حالا جایگزین سلاجقه آناتولی شده و متأثر از حکومت‌های مشابه خود همانند ایلخانان ایران و ممالیک مصر بودند، فراهم نمود (اندرسون، ۱۳۵۸: ۱۲).

امپراطوری عثمانی در سده پانزده در بستر سرزمین عیسوی نشین روم یا بیزانس زاده شد. پس نه تنها از روز پیدایش ناگزیر از همزیستی با مسیحیان بود، بلکه از پیوند تنگاتنگ با مدنیت غرب نیز گریز نداشت (ناطق، ۱۳۷۸: ۲۸۳).

در نیمه اول قرن شانزدهم امپراتوری عثمانی در اوج عظمت و قدرت بود و قبل از آن که در سرایش سقوط و انحطاط درآفتد، مدتی بر قسمتی از دنیای آنروز حکمرانی می‌کرد و هیچ درباری در اروپا قابل قیاس با آن نبود، هرچند که در آن زمان اروپا هم در عصر طلایی رنسانس بسر می‌برد و از شکوه و جلال بی بهره نبود (باربر، ۱۳۷۴: ۱۸).

مورخان بر این نکته متفق‌اند که عظمت دولت عثمانی با درگذشت سلطان سلیمان قانونی (۱۴۹۴-۱۵۶۶ م/ ۹۰۰-۹۷۴ ق) پایان یافت. پس از وی، چندین سلطان ضعیف بر تخت سلطنت تکیه زدند که راه را برای زوالی که آثار آن در قرن هیجدهم پدید آمد، هموار کردند. از زمان درگذشت سلطان سلیمان قانونی تا روی کار آمدن سلیم سوم در سال ۱۷۸۹ م/۱۲۰۳ ق. و آغاز عصر اصلاحات و اقتباس از فرانسه و توجه به رشد آموزش نیروهای نظامی، اصلاح روش‌ها، تنظیمات و توجه به سلاح‌های جنگی، هفده سلطان بر تخت نشستند که جز سه نفر، بقیه نا موفق بودند. این سه تن عبارت بودند از: محمد سوم (۱۵۶۶-۱۶۰۳ م/ ۹۷۳-۱۰۱۲ ق)، مراد چهارم (۱۶۱۱-۱۶۴۰ م/ ۱۰۱۹-۱۰۴۹ ق) و مصطفای سوم (۱۷۱۷-۱۷۷۴ م/ ۱۱۲۹-۱۱۸۷ ق) (یاغی، ۱۳۹۱: ۱۲۱).

بعد از شکست از روسیه و اتریش و بسته بودن دو پیمان صلح کارلوویتس Karlowitz در سال ۱۶۹۹ م/ ۱۱۱۰ ق. و پاساروویتس Pasarovbats در سال ۱۷۱۸ م/ ۱۱۳۰ ق، ترکان عثمانی به منظور حفظ مرزهای جغرافیایی خود در نواحی غربی به متحدان سیاسی و همچنین یادگیری فنون نظامی غربی نیاز داشتند. این نیازها ترکان عثمانی را ترغیب کرد تا در روابط سیاسی غربی مشارکت خود را افزایش دهند و سعی کنند اطلاعات بیشتری را از فنون نظامی غرب به دست آورند (گوچک، ۱۳۹۲: ۱۱).

در زمینه مسائل فرهنگی و اهمیت اصلاحات آن باید گفت که عناصر مادی و معنوی، تشکیل‌دهنده نظام فرهنگی هستند و نظام فرهنگی تداوم بخش ساختار و ویژگی‌های اجتماعی جامعه است. فرهنگ، به عنوان تابعی از این عناصر، با ایجاد تحول در هر یک از آن‌ها، به تدریج متحول می‌شود و در نتیجه تأثیر متقابل میان عناصر، شکلی جدید می‌یابد (دورسون، ۱۳۸۰: ۶۹).

از دیدگاه جریان سنت گرای اسلامی، دین، یکپارچه و مقدس است؛ به همین حکم، دین را با احکام دنیوی در هم آمیختن و قوانین دینی را با قوانین غرب در هم آمیختن جایز نیست؛ زیرا این قوانین، عقلی است و قوانین عقلی را نباید با قوانین الهی عوض کرد و یا درهم آمیخت (امامی خویی، ۱۳۹۵: ۲۲۶).

روند نوگرایی در عثمانی قبل از سلطان سلیم سوم

عصر لاله‌چیزی بیش از یک مُد گذرا بود. در اصل نشانه تولد دوران نوینی در امپراتوری عثمانی بود. سپیده دم جهان‌دیدگی جدیدی بود، روشنفکری جدیدی که بازتابش روحیه جستجوگرانه منطقی و اصلاحات آزادیخواهانه بود. الهام بخشش غرب، در مرحله جدیدی از پیشرفت علمی، ثروت اقتصادی و قدرت نظامی خودش بود، که وزنه متعادل کننده غیر مذهبی در برابر ارزش‌های سنتی مذهبی شرق اسلامی عرضه داشت (رأس، ۱۳۷۳: ۳۹۰). کار اصلاح ارتش به سبک اروپایی، در زمان مصطفای سوم (۱۷۱۷-۱۷۷۴ م/ ۱۱۲۹-۱۱۸۷ ق) آغاز شد. با این حال، او از دست زدن به ترکیب سپاه ینی چری سر باز زد و تنها به کار تقویت نیروی دریایی و توپخانه پرداخت. وی در این زمینه، از شماری از متخصصان و افسران اروپایی به ویژه فرانسوی استفاده کرد.

^۱- کنایه از دورانی است که مردم عثمانی علی‌الخصوص سلطان عثمانی احمد سوم (۱۶۷۳-۱۷۳۶ م/ ۱۰۸۴-۱۱۴۸ ق) علاقه به گل لاله داشتند، اما صحبت از آن دوران به خاطر اصلاحاتی است که سلطان احمد سوم و صدراعظم او داماد ابراهیم پاشا انجام دادند. اصلاحاتی مثل: گسترش هنر، ادبیات، علم، معماری و صنعت چاپ در عثمانی.

اصلاحات مصطفای سوم، نتیجه مورد انتظار را نداشت، چرا که به کار اصلاح سپاه ینی چری که اساس نیروی نظامی عثمانی بودند، پرداخته نشد (یاغی، ۱۳۹۱: ۱۲۶).

از قرن ۱۸ به بعد عثمانی با چهره جدیدی از غرب با ابداعات نظامی، ناوبری، دریانوردی، فنون تجاری و بازرگانی فراوان مواجه شد. طی قرن ۱۸، با مشاهده جوامع غربی، قصرهایی مشابه قصرهای اروپایی در عثمانی ساخته شد و چاپخانه‌ها تأسیس گشت (محمدزاده و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۴).

اقدامات سلطان سلیم سوم (۱۷۶۱-۱۸۰۸م/۱۱۷۵-۱۲۲۲ق)

سلطان سلیم سوم (جوان) در ۱۷۸۹م/۱۲۰۳ق، سال انقلاب فرانسه، به تخت سلطنت جلوس کرد. هنگامیکه جنگ عثمانی-روسیه خاتمه یافت، او به عنوان مصلح فعال و صادقی ظهور کرد، که واقعاً و عملاً در پی به ثمر رساندن آن افکار تجربی اصلاح طلبی بود که در عصر لاله و پس از آن در نیم قرن پیش، پا گرفته بود. انقلاب فرانسه به سهم خود به آن افکار انگیزه مهمی داد. این انقلاب که در بدو امر به طور کلی یک موضوع داخلی و صرفاً فرانسوی تلقی می‌شد، دیری نپائید که توسط اقلیتی آگاه به عنوان سرآغاز نهضتی جدید از طرز فکری که درس‌هایی هم برای شرق و هم برای غرب داشت، درآمد. (رأس، ۱۳۷۳: ۴۲۹)

سلطان سلیم سوم (۱۷۶۱-۱۸۰۸م/۱۱۷۵-۱۲۲۲ق) در زمره سلاطین اصلاحگر عثمانی به شمار می‌رود که با افکار و ایده‌های نوگرایانه خویش و همراهی نخبگان متجدد درصدد بود به سان گذشته، دولت عثمانی را در عرصه رقابت‌های جهانی مطرح سازد و با سازماندهی اوضاع داخلی و ایجاد اصلاحات بنیادین، امپراتوری را از بحران و رکود نجات دهد. (یاسین و حاجیان پور، ۱۳۹۸: ۸۷)

سلیم سوم، به «ابوبکر راتب افندی» جهت بازدید از اروپا و اطلاع از مؤسسات و نهادهای جدید و تهیه تقریر مطالبی حول اصلاحاتی که می‌توان بر مؤسسات عثمانی و یا ایجاد نهادهای نوین در استانبول دخیل کرد، مأموریت داد. (ووسینیچ، ۱۳۴۶: ۳۳)

اصولاً سلطان سلیم سوم بایستی به صورتی ماهرانه اصلی‌ترین موانع اصلاحات - یعنی مرتجعان سنتی اعم از ینی چریان و علمای سنتی - را تحت کنترل خویش در می‌آورد. همان اقدامی که سلطان محمود دوم (۱۷۸۵-۱۸۳۹م/۱۱۹۹-۱۲۵۴ق) با جسارتی تمام و با موفقیت انجام داد. (باربر، ۱۳۶۴: ۱۲۶)

سلطان سلیم در آغاز اصلاحات خود، تجدید هیئت دیپلماتیک باب عالی را مد نظر قرار داد. پس از آن متوجه شد که نزدیک ماندن به حوادث در اروپا و استفاده از کارشناسان آن برای اطمینان از امنیت کشور ضروری است. وی پس از پایان جنگ با روسیه و اتریش (۱۷۹۲م/۱۲۰۶ق) شروع به تجدید روابط دیپلماتیک با قدرت‌های رقیب نمود. بنابراین جهت بروزرسانی دیپلماسی عثمانی با انتصاب تعدادی از سفارت‌های ساکن در پایتخت اروپایی به ویژه با ایجاد نخستین سفارتخانه در لندن (۱۷۹۲م/۱۲۰۶ق) این مهم را عملی ساخت. (لوپیس، ۱۳۷۲: ۱۰۳)

اقدامات اقتصادی برای تجدید حیات کشور جداً مورد بحث قرار گرفت. کوشش‌هایی در جهت اصلاح پول رایج، که مجدداً تنزل یافته بود، با تورم و کاهش ارزش متعاقب آن، تحت فشار اقتصادی ناشی از جنگ علیه روسیه، و اعاده ارزش واقعی آن، به عمل آمد. مقرر شد نظارت دولت بر تجارت غله حاکم گردد. با درک این واقعیت که رفاه مالی کشور متکی بر موازنه تجاری مساعد بود، پیشنهاد شد کشتیرانی تجاری عثمانی، با سرمایه ترک‌ها و سپردن تجارت ترکی به دست مسلمانان، به ضرر اتباع مسیحی، ایجاد شود. وام‌های خارجی به عنوان راه حل بحران مالی مورد ملاحظه قرار گرفت. لیکن با این استدلال که برای یک دولت مسلمان وام گرفتن از یک کشور مسیحی خفت‌آور بود، و هیچ کشور مسلمانی توانایی دادن وام نداشت، با آن مخالفت شد. (رأس، ۱۳۷۳: ۴۳۴)

سلطان سلیم سوم تلاش کرد تا با تشکیل مجلس مشورتی، ابتدا حامیان اصلاحات را گرد آورده و با استفاده از نظرات و دیدگاه‌های نخبگان روشنفکر و متجدد جامعه، وضع موجود و مشکلات و بحران عصر خویش را شناسایی و با حمایت آنان پروژه اصلاحات را به سرانجام برساند. (یاسین و حاجیان پور، ۱۳۹۸: ۹۷)

گام‌های مقدماتی اصلاحات نوین عثمانی در عصر سلیم سوم برداشته شد، تا جایی که این دوره نقطه عطفی در اصلاحات سنتی و گرایش به اروپا تلقی می‌گردد. چرا که سلطنت وی مقارن با انقلاب ۱۷۸۹م/ ۱۲۰۳ق. فرانسه بود؛ انقلابی مردمی، پیشرو و مورد نیاز زمان که از اصالتی تاریخی برخوردار بود (حائری، امپراطوری عثمانی و ...، ۱۳۶۴: ۸۰).

در عصر سلیم سوم، اندیشه اصلاحات و نوسازی به سبک اروپایی، شکل رسمی و جدی‌تری به خود گرفت، از این رو اصلاحات سلیم را نقطه عطف اصلاحات سنتی دانسته‌اند (جی شاو و کورال شاو، ۱۳۷۰: ۴۴).

سیاست اصلاحات سلیم، که با این تفاسیل او فاقد قدرت لازم جهت اعمال آن بود، بازتاب نظریات اقلیتی از نخبگان او بود که تنها یک درجه بزرگتر از نخبگان اصلاحگر پیشین «عصر لاله» بود. اکثریت عظیم و بسیار قدرتمند محافظه کار شامل ارتش، بوروکراسی متورم و به نحوی فزاینده فاسد و علما بود، که به عنوان صدای سنتی اسلام از اصلاحات خود سلیمان نفع برده بودند. آنان هنوز موازنه داخلی قدرت را، که او آنان را در آن ابقا و تقویت کرده بود، در دست داشتند (رأس، ۱۳۷۳: ۴۴۹).

نوگرایی در زمان سلطان محمود دوم

زمانی که محمود دوم (۱۷۸۵-۱۸۳۹م/ ۱۱۹۹-۱۲۵۴ق) در سال ۱۸۰۸م/ ۱۲۲۲ق. به سلطنت رسید، دریافت که جز با حذف ینی چریان نمی‌تواند اصلاح ارتش را دنبال کند؛ اما وی در این راه صبوری ورزیده، خود را برای کارهای مهم آماده کرد؛ به ویژه که ینی چریان، با تکیه بر فرقه بکتاشیه که بزرگ‌ترین فرقه صوفی دنیای اسلام بود، نفوذ و سلطه خود را بر بلاد دنبال می‌کردند. در پی شکست سپاه یعنی چری در سرکوب شورش یونان، فرصتی دست سلطان محمود دوم افتاد تا از این تحقیر نیروهای ینی چری در اذهان عمومی، استفاده کند و به فکر زدن ضربه بر آنان برآمد. او پادگان‌های آنان را محاصره و آن‌ها را به توپ بست. به دنبال آن، وی موفق شد تا بیش‌تر نیروهای آنان را آواره کند و جمعیت آنان را از هم بپاشد و این گروه را متلاشی کند. ترک‌ها این رخداد را «واقعه خیریه» نامیدند و به طور جدی، به آن تفأل نیک زدند (یاغی، ۱۳۹۱: ۱۲۸).

پیش از برچیده شدن بساط ینی چری‌ها، محمود طی سال‌ها بتدریج و تقریباً به طور مداوم کوشیده بود که اعضای عالی رتبه دستگاه دیوان سالاری طبقه حاکم را از کار بر کنار و به جای آنان جوانانی فعال، جاه طلب، و وفادار که در تحقق آرزوهای اصلاح طلبانه وی عزمی راسخ داشتند، منصوب کند (جی شاو و کورال شاو، ۱۳۷۰: ۵۵).

اصلاحات محمود دوم تنها در بخش نظامی نبود، بلکه یک مدرسه پزشکی در استانبول تأسیس کرد و گروه‌هایی را برای تحصیل به اروپا فرستاد. نظام تازه‌ای برای پست به وجود آورد؛ دایره نیروی انتظامی ملی را توسعه داد، و نشریات و مطبوعات را میان مردم توزیع کرد که محتوای آن‌ها شرح بیماری‌های معدوی و راه‌های پیشگیری از آن‌ها بود (یاغی، ۱۳۹۱: ۱۲۹).

سلطان محمود بلند کردن ریش را منع کرد و تغییرات مهمی در سبک لباس پوشیدن بوجود آورد. او برای ارتش جدید خود نیم تنه، شلوار و چکمه مقرر کرد. بیست سال پیش چنین روگردانی از پوشش‌های سنتی منجر به شورش شد که سلیم سوم را خلع کرد. اینک، هرچند از سر بی میلی، پذیرفته شد. سرباز ترک که با کفش راحتی گشاد، شلوار پرچین و عبا عادت داشت، که در واقع مانع تحرک او می‌شد، این یونیفرم‌های تنگ و ترش را به عنوان نشانه‌هایی از کافر، و از این رو دون شأن خود، می‌دید (رأس، ۱۳۷۳: ۴۸۳).

محمود دوم به منظور آشنایی هر چه بیشتر ترکان با زبان‌های غربی و همچنین نفوذ روزافزون تمدن غرب در جامعه عثمانی سفارت خانه‌های دائمی را در کشورهای اروپایی تأسیس کرد اقدامی که، سلیم سوم پیش‌تر آغاز کرده بود، اما بعد از مرگ او نیمه تمام رها شد (حضرتی، ۱۳۸۴: ۱۴۸).

سلطنت محمود دوم، نه تنها آگاهی جدیدی نسبت به غرب به بار آورد و آن را قابل تحسین ساخت، بلکه این احساس را به وجود آورد که برای حفظ امپراتوری در برابر اروپای پیشرفته به لحاظ تکنولوژیک، لازم است که شیوه‌های سنتی عثمانی کنار گذاشته شود. عثمانی‌ها دیگر نمی‌توانستند غرب را به دیده تحقیر بنگرند و رفته رفته همه ابعاد زندگی آنان، از پوشش ظاهری مردم تا زبان و طرز تفکر و حتی سرگرمی‌هایشان دستخوش تغییر شد (جی شاو و کورال شاو، ۱۳۷۰: ۹۸).

نخستین روزنامه ترکی زبان در ۱۸۳۱م/ ۱۲۴۷ق. و با نام «تقویم وقایع» از زیر چاپ در آمد (ناطق، ۱۳۷۸: ۲۸۸).

سلطان محمود به تشویق و تلقین مادرش (سلطان والده) تصمیم گرفت تمدن غربی را وارد کشورش کند و پس از مدت کوتاهی که از جلوسش می‌گذشت دست به اصلاحات زد. او نخستین سلطان عثمانی بود که یک دانشکده پزشکی با کمک اطباء فرانسوی تأسیس کرد، تعدادی دانشجوی برای تحصیل به پاریس و لندن و وین فرستاد. یک سیستم قرنطینه بوجود آورد تا با شیوع بیماری طاعون که تنها در سال ۱۸۱۲ م/ ۱۲۲۷ ق. یکصد و پنجاه هزار نفر را کشت و جمعیت قسطنطنیه را به یک دهم کاهش داد، مبارزه کند (باربر، ۱۳۷۴: ۱۲۱-۱۲۰). دو مدرسه، به ترتیب مهندسی نیروی دریایی و نظامی، که از اواخر قرن هجدهم قدمت داشت، اخیراً تجدید حیات یافته، و اینک مجدداً دایر شده بودند، در حالیکه در ۱۸۲۷ م/ ۱۲۴۳ ق، به رغم مخالفت‌های شدید، سلطان مبادرت به اقدام جسورانه ارسال گروه کوچکی دانشجویان به پاریس کرد. همراه با دانشجویان نظامی و نیروی دریایی که در پایتخت‌های مختلف اروپایی پراکنده بودند، آنان طلیعه یک سلسله مداوم از دانشجویان ترک را تشکیل دادند که به اروپا فرستاده شدند و در بازگشت نقش مهمی را در پیشرفت‌های جدید کشور خود بازی کردند. در این ضمن، تا تشکیل مدرسه دائمی برای آموزش افسران، محمود واحدهای آموزشی را در لشکرهای نظامی ایجاد کرد، که آموزگاران آن‌ها از میان افسران و سربازان درجه دار انتخاب می شدند، و دانش‌آموزان آن‌ها پس از آموزش دیدن، به نوبه خود تعلیماتشان را به دیگران انتقال داده، بدینسان یک کادر افسری برای ارتش ترکیه در نسل بعد تشکیل می‌دادند (رأس، ۱۳۷۳: ۴۸۰).

انجام اصلاحات در ارتش و نظام اداری می‌بایست بر گسترش یک نظام کارآمد آموزشی متکی می‌شد تا جوانان عثمانی را از دانش لازم برای تحقق مسئولیت‌هایشان بهره‌مند کند. مشکل اساسی در این راه، نظام سنتی آموزش و پرورش بود؛ نظامی که تحت نظارت ملت‌ها بود و مدارس مذهبی علما آموزش مسلمانان را در انحصار داشتند. (جی شاو و کورال شاو، ۱۳۷۰: ۹۶) علیرغم نظریات آزادیخواهانه و اقدامات تجد طلبانه محمود، امپراتوری عثمانی در دوران سلطنت او سرعت در راه زوال و انحطاط افتاد (باربر، ۱۳۷۴: ۱۲۲).

در سال ۱۸۲۴ م/ ۱۲۴۰ ق سلطان محمود تحصیلات ابتدایی را اجباری کرد (رأس، ۱۳۷۳: ۴۷۹).

تنظیمات و تحولات نوگرایانه تا افتتاح نخستین مجلس عثمانی در ۱۸۷۶ میلادی/ ۱۲۹۳ قمری

سلطان عبدالمجید اول؛ فرمان گلخانه، تنظیمات خیریه

چهارمین دهه از سده نوزدهم میلادی که برابر است با سال‌های نخستین نیمه دوم سده سیزدهم هجری، یکی از دوران‌های مهم تاریخ عثمانی است. با بر تخت نشستن سلطان عبدالمجید اول (۱۸۳۹-۱۸۶۱ م/ ۱۲۳۸-۱۲۷۷ ق) در سال ۱۲۵۵ ق/ ۱۸۳۹ م، صدراعظم اصلاح طلب او، مصطفی رشید پاشا، سلطان را به صدور فرمان تنظیمات یا همان «خط شریف گلخانه» تشویق کرد (عرفانین، ۱۳۹۱: ۷۶). اصلاحات در عثمانی اگرچه در حوزه نظامی آغاز شد، اما به تدریج به بخش‌های اجتماعی نیز سرایت کرد. اصلاحات در عثمانی به تنظیمات شهرت یافت، در زمان سلطنت سلطان عبدالمجید اول شتاب بیشتری گرفت. او نخست در سال ۱۸۳۹ م/ ۱۲۵۵ ق. با صدور خط شریف گلخانه، در صدد ایجاد اصلاحات در چهار حوزه اداری، مالیاتی، نظامی و قضایی درآمد و سپس در سال ۱۸۵۶ م/ ۱۲۷۲ ق. با انتشار دستخط همایونی، آزادی اقلیت‌های دینی در عثمانی را تأیید کرد (احمدی، ۱۳۶۹: ۱۰۵). منشور گلخانه صادره در ۱۸۳۹ م/ ۱۲۵۵ ق. توسط سلطان عبدالمجید اول، نخستین قرارنامه قانونی در تاریخ عثمانی است که به وضع قواعدی برای اصلاح به سبک غربی پرداخته است؛ چرا که دولت در این منشور، متعهد شده بود که حقوق معنوی، مالی و حیثیتی و آبرویی همه ملت‌هایی که در حوزه این امپراطوری به سر می‌برند، صرف نظر از نژاد و دین، تأمین کند (یاغی، ۱۳۹۱: ۱۳۱).

سلطان عبدالمجید که خود را «پادشاه» می‌خواند گام‌های نوینی در جهت پیشرفت برداشت. در این راستا دو «فرمان همایونی» صادر شدند، یکی در سوم نوامبر ۱۸۳۹ م/ ۲۵ شعبان ۱۲۵۵ ق. و دومی در ۱۸ فوریه ۱۸۵۶ م/ ۱۱ جمادی الثانی ۱۲۷۲ ق (ناطق، ۱۳۷۸: ۲۹۵).

در فرمان دوم به سال ۱۸۵۶ م/ ۱۲۷۲ ق. که به تنظیمات خیریه مشهور شد، سلطان عبدالمجید اول بر همان اصول اصلاحی که در منشور گلخانه در سال ۱۸۳۹ م/ ۱۲۵۵ ق. آمده بوده، تأکید کرد؛ یعنی مجموعه‌ای از قوانین و روش‌هایی که بر اساس این منشور در جهت تأمین حقوق معنوی، مادی، و اجتماعی رعایا بدون در نظر گرفتن دین و نژاد آنان باشد، مورد پذیرش و تأکید قرار گرفت

(یاغی، ۱۳۹۱: ۱۳۳). در ماه نوامبر سنه ۱۸۳۹م مطابق شعبان ۱۲۵۵ق خط شریف گلخانه را در اسلامبول با حضور سلطان جوان و اعیان دولت و رؤسای ملت انتشار دادند. خط شریف مزبور خیلی متضمن لطف و احسان بود و حکم شده بود که باید همه در برابر احکام شرع و قانون مساوی بود. فرقی نداشته باشند و به جان و مال و ناموس رعایا امنیت و اطمینان داده بود و ضبط کردن اموال مردم را موقوف نمود (پورگشتال و ماتیه، ۱۳۸۷: ۳۶۹۲).

فرمان گلخانه، که نماینده روسیه در باب آن را به عنوان یک «حرکت نمایشی» تلقی کرده بود، حیرت و اشتیاق زیادی در غرب برانگیخت. به ظاهر چنین نمود که فرمان، در عصر اصلاحات رو به رشد در غرب، متضمن نشانه‌هایی بود از نوعی تحولات آزادیخواهانه در امپراتوری رو به زوال عثمانی - هرچند هنوز در همان چهارچوب نظام سنتی حکومت آن - یک پادشاه مسلمان در های دولتش را به روی مسیحیان در محدوده آن کاملاً گشوده بود. در نظر لرد پالمستون این «حرکت سیاسی بزرگی بود، که اثر بزرگی روی احساسات عمومی هم در اینجا و هم در فرانسه داشت.» (رأس، ۱۳۷۳: ۴۹۱). تنها پس از جنگ کریمه بود که در گسترش انواع دیگر ارتباطات پیشرفت‌های مهمی صورت گرفت. تلگراف که در سال ۱۸۳۷م/۱۲۵۳ق. به کوشش ساموئل مورس اختراع شد، طی جنگ کریمه از طریق بریتانیا و فرانسه ۱۸۵۴م/۱۲۷۱ق. به امپراتوری راه یافت (جی شاو و کورال شاو، ۱۳۷۰: ۲۱۲).

عثمانی هنگامی که در اوایل سده نوزدهم در مسیر نوسازی گام گذاشت هیچ‌کدام از پیش زمینه‌ها را برای آغاز نوسازی؛ یعنی ارتش یکپارچه، سامانه اداری کارآمد، نظام مالیاتی منسجم و سیستم قضایی جامع و واحد را نداشت (حائری، ۱۳۶۴: ۱۳). گسترش و پیشرفت ماشین‌های چاپ در آغاز سال ۱۸۳۵م/ ۱۲۵۱ق، نشر سبک‌ها و افکار جدید را در میان مردم ممکن کرد. در پاسخ به رشد فزاینده تعداد با سوادان که در نتیجه فعالیت مدارس غیر مذهبی به دست آمده بود، تعداد بی شماری چاپخانه دولتی و خصوصی و بنگاه انتشاراتی در استانبول و سایر شهرهای بزرگ امپراتوری شروع به کار کردند و طی نیم قرن پس از آن حدود ۳۰۰۰ عنوان کتاب منتشر شد (جی شاو و کورال شاو، ۱۳۷۰: ۲۲۵). تنظیمات، جنبش اصلاحات در حکومت عثمانی در یک دوره چهل ساله است (عرفانیان، ۱۳۹۱: ۷۵).

اقدامات اصلاحی سلطان عبدالعزیز اول

در روزگار سلطان عبدالعزیز (۱۸۳۰ - ۱۸۷۶م/ ۱۲۴۵ - ۱۲۹۳ق) گام‌های مشخص دیگری در جهت پی‌گیری جریان اصلاح به سبک اروپایی برداشته شد. وی هنوز بر تخت سلطنت ننشسته بود که عزمش را برای دنبال کردن مسیر پدرش محمود دوم و برادرش عبدالمجید اعلام کرد. یکی از مهم‌ترین اصلاحاتی که در دوره وی انجام گرفت، صدور قانون ولایات در سال ۱۸۶۴م/ ۱۲۸۱ق. بود. به موجب این قانون، دولت عثمانی به ولایاتی تقسیم می‌شد (یاغی، ۱۳۹۱: ۱۳۵).

پس از بررسی طولانی وضع موجود این نتیجه حاصل شد که مشکل اصلی، گرایش دیرینه عثمانی به ایجاد نهادهای جدید به منظور رفع مشکلات جدید بود بدون آن که با تأسیس نهادهای جدید نهادهای قدیم منسوخ شود یا این که میان آن‌ها و نهادهای جدید ارتباطی برقرار شود (جی شاو و کورال شاو، ۱۳۷۰: ۱۴۶).

در زمینه کارهای آموزشی، دبیرستانی در سال ۱۸۶۸م/ ۱۲۸۵ق. تأسیس شد که نامش مدرسه گالاتا سرای بود. برنامه درسی این مدرسه، بهتر از سایر مدارس بود و تمامی موارد درسی آن بجز درس زبان ترکی، به زبان فرانسه تدریس می‌شد. هدف از ایجاد این مدرسه، تربیت شماری از جوانان بود که تا بتوانند بار مناصب عمومی دولت را به دوش بکشند. این افراد از جوانان کشور عثمانی با ملیت‌ها و مذاهب مختلف و البته بیشترشان از مسلمانان بودند: برخی یونانی، ارمنی و طبعاً نصرانی؛ حتی شماری یهودی نیز در جمع آنان حضور داشت. حقیقت آن است که دانش پژوهان زیادی به این مدرسه آمدند؛ به طوری که شمار آن‌ها در سال ۱۸۶۹م/ ۱۲۸۶ق. به ششصد دانش پژوه مسلمان، نصرانی و یهودی رسیده بود (یاغی، ۱۳۹۱: ۱۳۶).

وزارتخانه‌هایی که طی دروه تنظیمات تأسیس شده بود سیاست‌ها و برنامه‌های مطلوب سلطان را عملی می‌کردند. وزارت داخله (داخلیه) که دیگر بر نیروی پلیس نظارتی نداشت، هنوز بر حکومت ولایتی و محلی، مطبوعات عثمانی زبان، امور سرشماری و

مسأله سکونت آوارگان و حمایت از آنان نظارت داشت. وزارت امور خارجه (خارجیه) سازمان‌های مربوط به شورای سلطنتی را به سازمان وزارت اعظم و وظایف مربوط به ملت‌ها را به وزارت دادگستری واگذاشت (جی شاو و کورال شاو، ۱۳۷۰: ۳۷۲).

جنبش ترکان جوان

اروپای غربی، به رهبری انگلیس، بر آن بود تا دولت عثمانی را نابود و سرزمین‌های آن را تقسیم کند. به همین دلیل از ایجاد جنبش‌های ناسیونالیستی، آن هم به دست ترکان روشنفکر و فرهنگی که در غرب تحصیل کرده و آموزش‌های لائیک دیده بودند، کار را آغاز کرد. جنبش قوم‌گرایانه ترکی، جنبشی لائیک بود که در اصل بر پایه آگاهی طبقه متوسط، آن هم بخش فرهنگی آن بنا شده بود (یاغی، ۱۳۹۱: ۱۴۴). پس از ایران (دو سال بعد از ایجاد نظام مشروطه در ایران) در عثمانی نیز ترکان جوان کودتا کردند (۱۹۰۸م/ ۱۳۲۶ق) و نظام پارلمانی را بر سر کار آوردند. کودتای محمدعلی شاه علیه مشروطه در ایران و آغاز دوران استبداد صغیر، دوباره زمینه همکاری نواندیشان ایران و عثمانی را فراهم ساخت (بهار، ۱۳۵۷: ۹).

به طور کلی، جنبش ناسیونالیستی ترکی و در ادامه حرکت مشروطه‌گری، با جریان و جنبش ترکان جوان (ترکان آزاد و لیبرال) پیوند می‌یابد. بنیان این جنبش، ابتدا جمعیتی سری ایجاد کردند تا برنامه جنبش را تدوین کنند. در ژوئن سال ۱۸۶۵م/ محرم ۱۲۸۲ق. مجموعه‌ای کوچک از عناصر ملی‌گرای ترک با گرایش‌های لیبرالی تأسیس گردید که شمار آن‌ها به شش نفر می‌رسید. (یاغی، ۱۳۹۱: ۱۴۶). انقلاب ترک‌های جوان یکی از شگفت‌انگیزترین رخدادهایی از این دست است که تا کنون در تاریخ اتفاق افتاده است. برای این انقلاب، لاقلاً به آن صورتی که رخ نمود و در آن زمانی که بروز کرد، برنامه‌ای از پیش تعیین شده وجود نداشت؛ این انقلاب در حقیقت حتی اتفاق نیفتاد و در واقع عبدالحمید دوم را خلع نکرد. اما وی در اثر این انقلاب ناگزیر شد که مجلس را فراخواند و در واقع اقتدار خود را در بیشتر امور به مجلس واگذار کند (جی شاو و کورال شاو، ۱۳۷۰: ۴۵۲).

گرفتاری ترک‌های جوان در ابتدای کارشان این بود که آرزوها و پندهای اصلی آنان که سالیان دراز در راهش مبارزه کرده بودند، در گردباد حوادثی که آنانرا در کام خود فرو برد، نابود شد. تمایلات ملی‌گرائی مردم باعث گردید که آرزوی آنان مبنی بر اینکه تمام نژادها و اقلیت‌های امپراتوری از حقوق مساوی برخوردار باشند بر باد رود (باربر، ۱۳۷۴: ۲۱۹).

«ترک‌های جوان» از طریق «کمیته اتحاد و ترقی» خود، در این مرحله زمانی در موقعیتی قرار نداشتند که حکومت ترکیه را به دست گیرند. آنان به عنوان گروه افسران میهن پرست جوان، با پشتیبانی محدود غیر نظامیان، صرفاً بدین منظور دست به کودتا زده بودند تا قدرت سلطانی مستبد و بی کفایت را محدود کرده و آن را با قدرت دولتی قانونی جایگزین سازند که برای مقابله با خطرانی که اینک امپراتوری را بیش از پیش مورد تهدید قرار می‌داد، صلاحیت بیشتری داشت. آنان که در اصل محافظه کار و از ایدئولوژی خاصی الهام نگرفته بودند، هیچ نوع برنامه تغییرات اجتماعی انقلابی را در سر نداشتند، بلکه صرفاً خواهان احیای فعالانه نهضت اصلاحات قرن نوزدهم بودند (رأس، ۱۳۷۳: ۵۹۵). طی دوره ترک‌های جوان، نظرگاه‌های اساسی که در قرن نوزدهم نیروی محرکه لازم برای انجام انقلاب را فراهم آورده بودند، تعمیق، تسریع و قطبی شد؛ این نظرگاه‌ها عبارت بودند از عثمانیسم و ناسیونالیسم، لیبرالیسم و محافظه کاری، اسلام‌یسم و ترکیسم، دموکراسی و استبداد، تمرکز گرایی و تمرکز زدائی؛ همه نظرگاه‌های یاد شده چندان تشدید شده بود که اگر رخدادهای جنگ جهانی اول چنان انفجاری ایجاد نکرده بود، امپراتوری خود از درون منفجر می‌شد (جی شاو و کورال شاو، ۱۳۷۰: ۴۶۱).

اگر چه ترک‌های جوان یک حزب سیاسی متشکل از تبعید شدگان مقیم پاریس به شمار می‌رفت ولی مأموران اطلاعاتی و جاسوسان عبدالحمید دوم به او اطلاع دادند که عقاید آنان روز بروز در داخل ترکیه شایعتر می‌شود و طرفداران بیشتری پیدا می‌کند. ترک‌های جوان و روشنفکر از آنچه در کشورشان می‌گذشت خجالت‌زده و شرمسار بودند و از طرز اداره کشورشان بدست یک سلطان دیوانه که باعث می‌شد هر چند یک بار قسمتی از خاک آن تجزیه شود، خون دل می‌خوردند (باربر، ۱۳۷۴: ۱۹۲).

سلطان عبدالحمید دوم؛ تدوین قانون اساسی، افتتاح نخستین مجلس (۱۸۷۶م/ ۱۲۹۳ق)

واژه دولت مشروطه از فعل تشکیل دادن و بنیان گذاشتن، می‌آید که از ریشه برپا داشتن، ایجاد و تأسیس کردن، گرفته شده است. از نظر لغوی آنچه برپا داشته می‌شود، تشکیل و تأسیس می‌گردد و در نتیجه می‌توان به محتوای آنچه تشکیل و تأسیس شده به

عنوان اساس و مبنا اشاره کرد. چون تشکیل دادن همان تأسیس کردن است. بنابراین، «اساس یا مبنا» قانون و قاعده‌ای است که تأسیس شده است (وینست، ۱۳۷۶: ۱۲۳).

نخبگان عثمانی جزء نخستین گروه از متفکران مسلمان در جهان اسلام به شمار می‌آیند که به طور جدی درباره رابطه اسلام و دموکراسی و مسأله سازگاری و یا عدم سازگاری آن دو به اظهار نظر پرداخته‌اند. شاید به همین علت باشد که برخی از نویسندگان از «نوعثمانیان» به عنوان نخستین اندیشمندان مسلمانی نام می‌برند که می‌توان اطلاق «مدرنیست‌های مسلمان» را بر آن‌ها به کار برد (لاپیدوس، ۱۳۸۱: ۷۹۰). سلطان عبدالحمید دوم (۱۸۴۲-۱۹۱۸ م/۱۲۵۸-۱۳۳۶ ق)، مدحت پادشاه را به عنوان صدراعظم تعیین کرد و در ۲۳ دسامبر ۱۸۷۶ م/۶ ذی الحجه ۱۲۹۳ ق. قانون اساسی را که مشتمل بر آزادی‌های مدنی بود و نیز حکومت پارلمانی را به صراحت پذیرفت و آن را اعلان کرد. براساس قانون اساسی، پارلمان از دو مجلس تشکیل می‌شد. مجلس نمایندگان و مجلس اعیان و شیوخ (یاغی، ۱۳۹۱: ۱۵۰). سلطان عبدالحمید دوم با حفظ ظاهر، فرمان به انتخابات عمومی داد. سنایی متشکل از پنج مقام انتخابی و مجلس از ۱۲۰ وکیل، که تحت فشار رسمی و از طریق روندی مشخصاً غیر قانونی انتخاب شده بودند. با وجود همه این‌ها، چنانکه مدحت خواسته بود، متشکل بود از مسیحیان و یهودی‌ها و ترک‌ها و عرب‌ها، که به کلیه اقشار جامعه تربیونی می‌داد، حتی اگرچه به نسبت تعدادشان نبود، عبدالحمید دوم پارلمان خود را به صورت مجمع خیمه شب بازی می‌دید که ساخته شده بود تا ظاهر اعتبار قانونی و رضایت همگان به اقداماتی بدهد که او می‌خواست تحمیل کند (رأس، ۱۳۷۳: ۵۴۹).

نخستین پارلمان عثمانی در ۲۳ دسامبر ۱۸۷۶ م/۶ ذی الحجه ۱۲۹۳ ق. تشکیل شد و مجلس اعیان و شیوخ نیز با ۲۶ عضو که ۲۱ نفر آنان مسلمان بودند، در کنار مجلس نمایندگان که ۱۲۰ عضو داشت، آغا به کار کرد. برخی از نمایندگان مناطق عربی در خلال بحث‌ها، به تدریج موقعیت مهمی در مجلس به دست آوردند. این در حالی بود که مجلس نمایندگان در ۱۳ فوریه سال ۱۸۷۸ م/۱۰ صفر ۱۲۹۵ ق. خواهان آن شدند تا سه تن از وزرا در برابر مجلس، از اتهاماتی که به آنان وارد شده، دفاع کنند. عبدالحمید دوم دستور تعطیلی مجلس را صادر کرد و از نمایندگان خواست تا به شهرهای خود بازگردند. هم چنین شماری از رهبران آن را تبعید کرد (یاغی، ۱۳۹۱: ۱۵۲).

می‌توان گفت قانون اساسی مشروطه اول عثمانی در تقسیم‌بندی‌های رایج در حقوق اساسی جزو قوانین اساسی «نیمه اقتداری» است. این نوع از قوانین به دستور شخص سلطان و با همکاری عده‌ای از رجال مذهبی و سیاسی صادر می‌شود و متن اولیه آن در مجمعی مرکب از منتخبین سلطان تهیه می‌گردد. در این فرض، معمولاً قانون اساسی حالت نوعی قرارداد بین حاکم و گروه درخواست‌کننده دارد (قاضی، ۱۳۷۰: ۹۹). سلطان عبدالحمید دوم می‌گوید: «کشور ما با کشورهای اروپایی قابل مقایسه نیست. ساختار آن خیلی پیچیده است و به علاوه گرفتار شورش و هرج و مرج نیز می‌باشد. مسائل در اینجا با دقت کامل مورد بررسی قرار گیرد. در پاره‌ای از نقاط مملکت ما، انسان‌های وحشی زندگی می‌کنند که به حیات وحشیانه قرون وسطایی اروپا عادت کرده‌اند. این انسان‌ها چگونه می‌توانند وضع خود را با زندگی متمدن اروپا تطبیق دهند؟» (سلطان عبدالحمید دوم، ۱۳۷۷: ۸۲).

شکست‌های نظامی از غرب و دخالت دولت‌های غربی در امپراتوری عثمانی، موجب آگاهی زمامداران از اوضاع نابسامان امپراتوری گردید و آنان را به فکر ریشه‌یابی علل عقب ماندگی انداخت و بدین ترتیب اصلاحاتی در عثمانی با الگو قرار دادن غرب آغاز شد و هنگامی که قشرهایی از نخبگان بومی هواخواه اندیشه ملی‌گرایی غرب شدند، این اصلاحات به اوج خود رسید (آژند، ۱۳۶۴: ۵۴).

درگیر شدن حکومت عثمانی در جنگ جهانی اول و قرار گرفتن آن در کنار متحدین به طور قطع اجتناب ناپذیر نبود. برغم تب میهن پرستانه‌ای که جدیداً در میان مردم بروز کرده بود بیشتر اعضای دولت و کمیته اتحاد و ترقی و بسیاری از ترک‌ها دریافتند که امپراتوری در وضعی نیست که بتواند از انجام هر گونه اقدام نظامی مهم پشتیبانی کند، آن هم اندک زمانی پس از رشته جنگ‌هایی که جمعیت امپراتوری را کاهش داده بود و توان مالی و بنیه نیروهای مسلح را تضعیف کرده بود (جی شاو و کورال شاو، ۱۳۷۰: ۵۲۲).

به هر حال، آن زمان که دانش و قدرت در اروپا به کمک هم، سیادت جهانی را به ارمغان آوردند، عثمانی نخواست یا نتوانست خود را با تحولات نوین زمانه همراه سازد تا از قافله پیشرفت عقب نماند و نتیجه آن شد که تفوق علمی اروپا به حوزه نظامی و سیاسی هم وارد شد و عثمانی را در رویارویی نظامی به شدت تحت تأثیر قرار داد (حضرتی، ۱۳۸۴: ۱۳۳).

باید دانست تأثیر غرب بر دولت عثمانی از زمانی شروع شد که غرب برتری نظامی خود را به اثبات رساند (مفتاح، ۱۳۷۴: ۵۱۳). سرمایه‌های خارجی، خطوط ترن‌های شهری را توسعه داده، استخراج معادن و اصلاح راه‌های ارتباطی را بهبود بخشید و دولت هم به استخدام متخصصان خارجی پرداخت. با بهبود راه‌های ارتباطی، حجم تجارت و صنعت و نیز شمار تجار فزونی یافته، راه آهن در داخل سرزمین عثمانی توسعه یافت و قراردادهایی با شرکت‌های آلمانی برای تأسیس خطوط تازه در آناتولی به سمت آنکارا و قونیه امضا شد (یاغی، ۱۳۹۱: ۱۷۳-۱۷۲).

نوگرایی در حوزه هنر با تأسیس آکادمی هنرهای زیبای استانبول در ۱۸۸۳/م ۱۳۰۰ق. با نظام آموزشی غربی نهادینه شد. در این آکادمی نقاشی به شیوه غربی یعنی با اصول آکادمیک توسط مدرسین اروپایی، شاگردان آن‌ها و یا هنرمندان آموزش دیده در غرب آموخته می‌شد (محمدزاده و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۸).

از جمله اصلاحات سلطان عبدالحمید دوم، اصلاحات در نظام قضایی بود. این قوه از قوه اجرایی و نظامی تفکیک شد. براساس اصلاحیه‌ای که به موجب آن محاکم مدنی تأسیس شد، دادگاه‌ها دارای سه مرحله شدند: بدوی، استثنائی و دادگاه تمیز یا نقض که در پایتخت بود. در واقع نظام قضایی از قوانین فرانسوی گرفته شده و تنها احوال شخصی تابع قوانین شرع باقی مانده بود (یاغی، ۱۳۹۱: ۱۵۸). حکومت عثمانی در زمان سلطنت سلطان عبدالحمید دوم، دروه ترس و وحشتی ایجاد کرده بود که خود سلطان نیز از ترس جان و مال و شورش مردم و ولایات تمام امور مملکتی را در حوزه اقتدار خویش درآورده و با نظارت در کارها و تعمیم سیستم جاسوسی و رشوه خواری و استبداد مطلق، دستگاه حکومتی را مورد تنفر و کینه مردم قرار داد و با این ترتیب، اعتماد و امنیت عمومی را در کشور عثمانی از میان برد (سلطان عبدالحمید دوم، ۱۳۷۷: ۲۸ مقدمه).

بزرگترین نیاز به اصلاحات در ارتش بود. این حوزه کار انور بود. او که به عنوان افسری جوان زیر نظر هیئت نظامی آلمان تعلیم یافته بود، پس از انقلاب به عنوان وابسته نظامی ترکیه به برلین رفت که وزیر جنگش، عزت پاشا، هم در آنجا آموزش نظامی دیده بود. انور خیلی زود مسحور نفوذ مستقیم آلمان شده، به تحسین قدرت و کارایی تشکیلات نظامی آلمان پرداخته، اینک خواهان تقلید از روش‌های آن در وطن شد، که در ارتش ترکیه در پی دو جنگ بالکان، در بدترین شرایط خود به سر می‌برد (رأس، ۱۳۷۳: ۶۱۶). در سال ۱۳۰۷ق/ ۱۸۸۹م. شمار اندکی از دانشجویان مدارس پزشکی نظامی به صورت ویژه یک گروه پنهانی را تأسیس کردند که بعدها اساس تشکیل جمعیت اتحاد و ترقی شد. سپس در میانه سال‌های ۱۳۲۰ق تا ۱۳۲۴ق (۱۹۰۲-۱۹۰۶م) حرکت ترکان جوان بسط یافت و جمعیت‌های تازه‌ای در ژنو، قاهره و استانبول فعالیت خود را آغاز کردند (یاغی، ۱۳۹۱: ۱۷۴).

گسترش سوادآموزی در میان مردم در زمان سلطنت عبدالحمید دوم، به توسعه فعالیت‌های فرهنگی کمک کرد. کتابخانه‌های عمومی زیادی ساخته شد. مطبوعات عثمانی رونق گرفت و هزاران کتاب، نشریه، روزنامه و جزوه در دسترس مشتاقان قرار گرفت. مؤلفان و نویسندگان با استفاده از مطبوعات نقش رهبری فرهنگی علما را تضعیف و به آموزش عمومی مردم کمک کردند (جی شاو و کورال شاو، ۱۳۷۰: ۴۲۸). سلطان عبدالحمید دوم، دولت عثمانی را به انحطاط و نیستی برد و در اثر استبداد و رواج فساد اخلاق و جاسوسی و رشوه خواری به تدریج نهضت جدیدی به نام جوانان ترک به وجود آمد و رهبران این نهضت از سال ۱۸۹۸م تا ۱۹۰۷م (۱۳۱۶-۱۳۲۵ق)، اجتماعاتی بنام جمعیت «اتحاد و ترقی» تشکیل دادند، به طوری که در ارتش نیز نفوذ کرده و سرانجام با برپایی انقلاب در ۲۳ ژوئیه ۱۹۰۸م/ ۱۹ ذی الحجه ۱۳۲۵ق. سلطان را مجبور به اعطای حکومت مشروطه کردند (سلطان عبدالحمید دوم، ۱۳۷۷: ۳۴ مقدمه).

طی دوره سلطنت عبدالحمید دوم در نتیجه شکوفا شدن آموزش و پرورش علاوه بر آنکه صدها تن مأمور دیوانی، دکتر، افسر و نویسنده خواستار فعالیت در چارچوب نظام، تربیت شدند، افکار سیاسی لیبرالی اروپایی غربی نیز به اذهان آنان راه یافت. این گروه از عثمانی‌ها همچون عثمانی‌های جوان نسل گذشته یکی از اصول اساسی تنظیمات را که از سوی عبدالحمید نیز ترویج و تأیید می‌شد، رد می‌کردند؛ بنابراین اصل نوسازی واقعی جز با وجود طبقه‌ای از نخبگان در رأس نظام امکان‌پذیر نبود (جی شاو و کورال شاو، ۱۳۷۰: ۴۳۴). آلمانی‌ها به وسایل و وسایط چند گمرک و پست و اداره بحریه و عسکریه و فواید عامه دولت عثمانی را گرفته اند، به آسانی می‌توانند درصدد خرابی تیول مشرقی خود برآیند. هر ماه برای صدراعظم و اداره عسکریه آلمان، از مملکت عثمانی راپرت‌ها می‌رود و آن‌ها را از تمام تفصیل و اوضاع و قوه و استعداد نظامی مشرق زمین خبردار می‌کند. (سلطان عبدالحمید دوم، ۱۳۷۷: ۲۹)

استانبول مرکزی برای تجارت و نقطه نقل مبادلات فکری و عقیدتی آن دوره به حساب می‌آمد. (قرن نوزدهم میلادی) علت دیگر اهمیت استانبول «قرار گرفتن آن در خاک اصلی اروپا و نفوذ بسیار بالای تمدن اروپایی و مظاهر وابسته به آن در این شهر می‌باشد» (دیانت، ۱۳۸۷: ۱۴۸). احداث شبکه راه آهن که اندکی پس از جنگ کریمه آغاز شد و به دلیل بحران‌های مالی اوایل دهه ۱۲۸۷ ق/ ۱۸۷۰ م. نیمه تمام ماند، طی سلطنت عبدالحمید دوم یکی از بخش‌های مهمی بود که علاقه اروپائیان را به سرمایه‌گذاری در آن جلب کرده بود. بیشتر خطوط اولیه راه آهن را شرکت‌های اروپایی تحت تأثیر تضمین‌های حکومت عثمانی انجام داده بودند، اما تا سال ۱۳۰۶ ق/ ۱۸۸۸ م تنها ۱۷۸۰ کیلومتر راه آهن در امپراتوری احداث شده بود. (جی شاو و کورال شاو، ۱۳۷۰: ۳۸۸)

اول کسی که به خیال گرفتن راه‌های آهن آناتولی افتاد، دکتر استرنزبرگ Sternsberg بود. بعد از امضای عهدنامه برلن، تمام اروپا به خیال افتادن که راه آهن ما بین اسلامبول و بغداد کشیده شود (سلطان عبدالحمید دوم، ۱۳۷۷: ۳۲). بر روی هم از ۱۷۶۴ میل راه آهن، که تا سیزدهم ماه اوت سال ۱۸۹۴ م/ ۱۳۱۲ ق، در تمام مملکت عثمانی کشیده شد، ۱۳۰۰ میل آن در تصرف آلمانی‌ها بود، و از این جمله ۷۵۰ میل در عثمانی اروپا، یعنی ممالک اروپایی عثمانی. از ۱۳۷۹ میل راه آهن، که امتیاز آن برای ساختن یا تجربه و امتحان کردن داده شده بود، ۵۴۴ میل که در آسیای عثمانی واقع است، تعلق به آلمان داشت، علاوه بر این، آلمان‌ها حق دارند که قبل از همه کس، امتیاز کشیدن راه سالونیک مناسبتر را تا دازو یا تا اولنا بگیرند، همچنین مابقی خط اسلامبول و بغداد را. (سلطان عبدالحمید دوم، ۱۳۷۷: ۳۳).

در زمان سلطان عبدالحمید دوم نخستین خطوط تلگرافی بکار افتاد و نخستین محموله نفت و روغن وارد شده بود. اولین ماشین بخار در پایتخت ایجاد و اولین مدرسه فرانسوی در محله گالاتا گشایش یافته بود که در آن کودکان ترک و بیگانه در کنار یکدیگر به تحصیل اشتغال داشتند (باربر، ۱۳۷۴: ۱۵۵). قرارداد سال ۱۸۸۷ م/ ۱۳۰۴ ق، که به موجب آن آلمان باید پانصد هزار قبضه تفنگ و پنجاه هزار قبضه قرابینه موزر (تفنگ سبک) به عثمانی دهد، چهار کرور لیره خرج برای عثمانی تراشید. به غیر از خرید فشنگ، که فقره اول آن نیز به دویست و پنجاه هزار لیره عثمانی رسید (سلطان عبدالحمید دوم، ۱۳۷۷: ۳۴). آنچه عبدالحمید و اسلام‌گرایان سنتی را نگران می‌کرد، نه رویه «دانش و کارشناسی تمدن بورژوازی غرب» بلکه رویه «استعماری تمدن بورژوازی غرب» بود که پیش نیاز تحقق آن اقدامات فرهنگی بود (حائری، ۱۳۸۷: ۱۵).

در توصیف خفقان سلطان عبدالحمید دوم باید گفت: هر کتابی که در استانبول و یا شام و یا عراق چاپ می‌شد، می‌بایست با «اجازه مبارک» باشد. امام جمعه‌ها نیز هرگز در خطبه‌های نماز جمعه تذکری به سلطان نمی‌دادند و حتی از حق مردم بر گردن زمامدار و حکومت سخنی به میان نمی‌آوردند (امین، ۱۳۷۶: ۹). حکومت گران‌امروزی ترکیه ثمره‌های زنده آن عصر اصلاحاتی هستند، که از طریق تکامل تشکیلات حکومتی طبقه متوسط نظامی، با انگیزه نهایی غرور بازیافته در میراث نژادی‌شان به پختگی رسیدند. ملت ترک، در هویت غیر مذهبی خود، فرهنگ‌های سنتی شرق و غرب را در آمیخته تا عنصری از ثبات و تعادل نسبی را در این منطقه مهم پر آشوب خارمیانه حفظ کند. مبتکر جدید آن «پدر ترک‌ها» کمال آتاتورک بود (رأس، ۱۳۷۳: ۶۴۰).

میان احساسات دین‌گرایانه و احساسات غیردینی، رادیکالیسم و واپس‌گرایی، جمهوری خواهی و سلطنت طلبی، ترکسیم و عثمانیسم جدال وجود داشت. از یک سوی، آرمان منفعت طلبی قومی و وحدت نژادی، از سوی دیگر آرمان تشکیل جامعه‌ای اسلامی مبتنی بر اعتقادات دینی وجود داشت. این آرمان‌ها که هریک می‌توانست در محیط خاص خود بدون بروز برخورد یا لطمه زدن به دیگر آرمان‌ها، تحقق یابد، در این برهه همگی در مجلس نمایندگانی داشتند و در نتیجه هر روز در برابر یکدیگر جبهه می‌گرفتند، در حالی که زمانی یک گروه و زمانی دیگر گروه مقابل پیروزی می‌یافت (جی شاو و کورال شاو، ۱۳۷۰: ۵۸۶).

نتیجه‌گیری

کشور عثمانی که پایه‌های قدرتش را بر ایدئولوژی اسلامی و سنت، پی‌ریزی کرده بود و سده‌ها با ضربت شمشیر، اقوام، ادیان و سرزمین‌های گوناگون را بر مبنای دیکتاتوری مطلق اداره می‌کرد، حال با مشاهده تغییرات در اروپایی که در نزدیکی او بود و خواسته مردم و بعضی سلاطین، طبیعتاً به تدریج و با فراز و فرودهایی، وارد مقوله‌ی نوگرایی شد. نقش اروپا و تحولات چشمگیر

و نوآورانه‌ی آن، بی تردید برای عثمانی الگویی بی بدیل می‌ساخت که نیل به آن اصلاحات به مرور در جامعه عثمانی تزریق می‌شد و راه را با تمام دشواری، رو به جلو هموار می‌نمود. در این میان جوانان تحصیل کرده در اروپا، بسیار تعیین‌کننده بودند و «جنبش ترکان جوان»، حرکت نوگرایانه‌ی عثمانی را چنان به شتاب انداخت که امورات از دستان سلاطین خارج و با جنگ جهانی اول منقرض شدند. تضاد بین سنت اسلامی و نوگرایی به سبک اروپا، هر چند روند نوگرایی را کند می‌کرد ولی با گذشت زمان و تحرک مردم و افزایش مناسبات و مراودات بین مردم عثمانی و اروپا، و تعدد تحصیل کرده‌هایی که از اروپا برمی‌گشتند و میل به آزادی و تغییرات داشتند، این مسأله که اوایل لاینحل می‌نمود، بالاخره راه خود را پیدا کرد. آزادی خواهی و نوگرایی مردم عثمانی به بارنشست؛ تأسیس مجلس، انقراض حکومت سلاطین بعد از شش سده، تغییرات آموزشی، اقتصادی، نظامی، قضایی، سیاسی، صنعتی و ... از ثمرات آن گشت.

منابع

۱. احمدی، حمید (۱۳۶۹). ریشه‌های بحران در خاورمیانه. تهران: کیهان.
۲. امامی خوبی، محمد تقی (۱۳۹۵). تاریخ امپراتوری عثمانی. تهران: سمت.
۳. امین، احمد (۱۳۷۶). پیشگامان مسلمان تجدد گرایی در عصر جدید. ترجمه حسن یوسفی اشکوری. تهران: علمی و فرهنگی.
۴. اندرسون، پری (۱۳۵۸). دارالاسلام (امپراتوری عثمانی). ترجمه آرسن نظریان. تهران: پویش.
۵. آژند، یعقوب (۱۳۶۴). ادبیات نوین ترکیه. تهران: امیرکبیر.
۶. باربر، نوئل (۱۳۶۴). فرمانروایان شاخ زرین. ترجمه هوشنگ مهدوی. تهران: گفتار.
۷. باربر، نوئل (۱۳۷۴). فرمانروایان شاخ زرین از سلیمان قانونی تا آتاتورک. ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی. چ ۸. تهران: گفتار.
۸. بهار، محمدتقی (۱۳۵۷). تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران (انقراض قاجاریه). تهران: حبیبی.
۹. پورگشتال، یوزف فون هامر و هانری ماتیه (۱۳۸۷). تاریخ امپراتوری عثمانی. ترجمه میرزا زکی علی آبادی (مازندرانی). به اهتمام جمشید کیان فر. چ ۱. تهران: اساطیر. ج ۵.
۱۰. حائری، عبدالهادی (۱۳۶۴). امپراتوری عثمانی و دو رویه تمدن بورژوازی غرب. مشهد: دانشکده علوم انسانی.
۱۱. حائری، عبدالهادی (۱۳۶۴). تشیع و مشروطیت در ایران و نقش ایرانیان مقیم عراق. تهران: امیرکبیر.
۱۲. حائری، عبدالهادی (۱۳۸۷). نخستین رویارویی‌های اندیشه‌گران ایران با دو رویه تمدن بورژوازی غرب. تهران: امیرکبیر.
۱۳. حضرتی، حسن. (۱۳۸۴). "اصلاحات در امپراتوری عثمانی (از عصر لاله تا عهد تنظیمات)"، نشریه تاریخ اسلام، تهران، ۳۶(۳)، ۱۲۵-۱۵۹.
۱۴. دورسون، داوود (۱۳۸۰). دین و سیاست در دولت عثمانی. ترجمه منصوره حسینی و داوود وفایی. تهران: مرکز پژوهش و کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
۱۵. دیانت، علی اکبر (۱۳۸۷). استانبول؛ دایره المعارف بزرگ اسلامی. تهران: وزارت ارشاد. ج ۸.
۱۶. راس، لرد کین (۱۳۷۳). قرون عثمانی. ترجمه پروانه ستاری. چ ۱. تهران: کهکشان.
۱۷. سلطان عبدالحمید (۱۳۷۷). شرح احوال سلطان عبدالحمید و اوضاع مملکت عثمانی. تصحیح و تقشیه محمد حسن کاووسی عراقی. ترجمه محمد حسن خان اعتماد السلطنه. چ ۱. تهران: نشر وزارت امور خارجه.
۱۸. شاو، استانفورد جی و ازل کورال شاو (۱۳۷۰). امپراتوری عثمانی جدید و ترکیه. ترجمه محمود رمضان زاده. چ ۱. مشهد: نشر آستان قدس.
۱۹. عرفانیان، مسعود. "تنظیمات در عثمانی و تأثیر آن بر امیرکبیر، میرزا حسین خان سپهسالار و میرزا ملکم خان ناظم الدوله"، فصلنامه تاریخ روابط خارجی، ۱۳۹۱، ۱۳(۵۲ و ۵۳)، ۷۵-۹۶.
۲۰. قاضی، ابوالفضل (۱۳۷۰). حقوق اساسی و نهادهای سیاسی. تهران: دانشگاه تهران.
۲۱. گوچک، فاطمه موگ (۱۳۹۲). رویارویی شرق و غرب در عصر روشنگری؛ فرانسه و امپراتوری عثمانی در سده هجدهم. ترجمه عبدالله همتی گلپان. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.

۲۲. لاپیدوس، ایرا ماروین (۱۳۸۱). تاریخ جوامع اسلامی. ترجمه علی بختیاری. تهران: اطلاعات.
۲۳. لوییس، برنارد (۱۳۷۲). ظهور ترکیه نوین. ترجمه محسن علی سبحانی. تهران: مترجم.
۲۴. محمدزاده، مهدی و دیگران. "هنر در خدمت گفتمان نوسازی: مطالعه موردی نقاشی عثمانی از اواخر امپراتوری تا استقرار جمهوری"، نشریه هنرهای صناعی اسلامی، تهران: ۱۳۹۵، (۱)۱، ۲۰-۱۱.
۲۵. مفتاح، الهامه (۱۳۷۴). نگاهی به روند نفوذ و گسترش زبان و ادب فارسی در ترکیه. تهران: وزارت فرهنگ.
۲۶. ناطق، هما. "پیآمدهای سیاسی و اقتصادی تنظیمات عثمانی: ترکان، ارمنیان، ایرانیان"، ادبیات و زبانها (نشریه بخارا)، ۱۳۷۸، شماره ۵، ۲۸۱-۳۰۶.
۲۷. ونیست، اندرو (۱۳۷۶). نظریه‌های دولت. ترجمه حسین بشیریه. تهران: نشر نی.
۲۸. ووسینیچ، وین (۱۳۴۶). تاریخ امپراتوری عثمانی. ترجمه سهیل آذری. تهران: فرانکلین.
۲۹. یاسین، قسیم و حمید حاجیان پور. "نظم نوین سلطان سلیم سوم؛ نقطه عطف گرایش امپراتوری عثمانی به اصلاحات نوین (۱۸۰۷-۱۷۸۹م)"، تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی (علمی- پژوهشی)، ۱۳۹۸، ۱۰(۳۷)، ۸۷-۹۸.
۳۰. یاغی، اسماعیل احمد (۱۳۹۱). دولت عثمانی از اقتدار تا انحلال. ترجمه رسول جعفریان. چ ۷. قم: نشر حوزه و دانشگاه.

